

William Hamish Fraser

NACIONALNOST IN IDENTITETA NA ŠKOTSKEM

Predaval 9.5.1994 na oddelku za zgodovino ljubljanske univerze

Dandanes se na Škotskem veliko govori o nacionalizmu, o njegovi naravi in o okoliščinah, zaradi katerih nastaja.¹ Zakaj se torej nacionalizem na Škotskem ni uspel razviti? Zakaj se ni razvila pomembnejša oblika političnega nacionalizma, če se je zdelo, da obstaja toliko vidikov kulturnega nacionalizma? Na Škotskem ni bilo leta 1848; ni bilo "pomladi narodov". Ni prišlo do velikega gibanja, kakršno je v začetku dvajsetega stoletja pripeljalo do irske neodvisnosti. Vendar bi kaj takega pričakovali. Saj je obstajal oz. obstaja kolonialni položaj, v katerem veliko večja sila, posebna kultura, zasenči majhen narod, in je vse od konca osemnajstega stoletja obstajala hitra industrializacija, iz katere se je razvila velika buržoazija.

Mogoče pa Škotska ni nekaj tako posebnega, kot si včasih radi predstavljamo, in so tudi drugi primeri držav, ki se zaradi nacionalnih pritiskov niso razdelile. Če pomislimo na Bretanjo v Franciji, Katalonijo v Španiji ali Bavarsko v Nemčiji, potem ni nekakšnega razvojnega zakona, po katerem mora biti vsak narod tudi država. Vendar je brez dvoma zanimivo, kako šibak je bil škotski nacionalizem tako v devetnajstem kot v dvajsetem stoletju.

Ozrimo se nekoliko v zgodovino. V zgodnjem štirinajstem stoletju so se Škoti uspešno osvobodili angleške nadvlade in so leta 1320 sestavili arbroathsko deklaracijo, "najizrazitejši manifest nacionalizma, ki ga je napisala srednjeveška Evropa". V njej so, če povzamemo, dejali, da bodo podpirali novega kralja Roberta, "vendar, če se kralj ne bo držal tega, kar je začel, ter bo poskušal nas ali naše kraljestvo podvreči angleškemu kralju ali Angležem, ga bomo takoj skušali izgnati kot svojega sovražnika in prevratnika, ki se odreka svoje in naše pravice, ter bomo postavili kakega drugega moža, ki nas bo sposoben braniti, za svojega kralja; kajti, vse dokler nas bo živih sto, ne bomo nikoli in pod nobenim pogojem podložni angleškemu gospodstvu."

V naslednjih dveh stoletjih in pol so Škoti vodili močno protiangleško politiko, njihovi običajni in naravni zavezniki pa so bili Francozi. Škotski kralji so se navadno vzgajali v Franciji in se poročali v francosko dinastijo. Škotski najemniki so v velikem številu služili v francoskih vojskah. Položaj se je spremenil v petdesetih in šestdesetih letih šestnajstega stoletja, ko je Škotsko zajela protestantska reformacija, jo ločila do katoliške Francije ter ustvarila vsaj nekaj predpogojev za izboljšanje odnosov z Anglijo. Vendar protestantizem, ki je nastal na Škotskem, ni bil mila, kopromisna oblika kot v Angliji, ampak strogi kalvinizem, ki je temeljil na prezbiterijanski strukturi; kar pomeni, da med posameznimi cerkvenimi občinami ni bilo škofov in oblasti, ki bi izbirale duhovnike.

Ker so se Škoti spreobrnil k protestantizmu, so prevratneži v Angliji leta 1603 za naslednika Elizabete lahko izbrali škotskega kralja Jurija, sina Marije Stuart. Vendar je imela Škotska še zmeraj svoj parlament in se je razvijala samostojno.

Ko so v sedemnajstem stoletju poskušali škotski cerkvi vsiliti škofijsko strukturo, so Škoti v državljanski vojni in pri strmoglavljenju kralja igrali odločilno vlogo. Po drugi strani pa niso bili navdušeni nad republiko in so podprli restavracijo dinastije Stuart. Ko so jim proti koncu 17. stoletja ponovno poskušali vsiliti katolicizem, so se pridružili silam, ki so odstranile Stuarte in so leta 1689 sprejeli protestantskega nizozemskega vladarja Viljema Oranskega.

V tem času je Anglija gospodarsko močno napredovala. Vzpostavila je velik trgovski imperij in kazala jasne znake rastočega blagostanja. Škotski razred trgovcev in aristokratov, ki so bili povezani z dvorom, se je bal, da bo zamudil priložnost. Obstajala je nevarnost tujkega zakona, ki bi škotsko trgovino izključil iz angleških pristanišč, pa tudi iz pristanišč celotnega

¹ Med najpomembnejša dela spadata: C. Harvie, *Scotland and Nationalism* (1977, revised edition 1994) in D. McCrone, *Understanding Scotland: The Sociology of a Stateless Nation* (1992).

razvijajočega se imperija. Zaradi tega, kakor tudi zaradi močno razširjenega podkupovanja, je škotski parlament leta 1707 izglasoval, da bo prenehal obstajati, ter se odločil za Združeno kraljestvo s parlamentom v Londonu. To ni bila nujno poteza, obrnjena proti narodu, kajti nakateri so videli v ukinitvi škotskega parlamenta nujno pot za zavarovanje pomembnih škotskih institucij, npr. Cerkve (kirk), sodstva in posebnega šolskega sistema. Tako je v osemnajstem stoletju nastal "novoizumljen narod" Britancev in občutek britanskosti je bilo potrebno vcepiti v starejšo fevdno zvestobo². Nekateri trdijo, da so si Britanijo izmislili Škoti v osemnajstem stoletju. Vendar je Angleži nikoli niso sprejeli tako odkritosrčno in so Anglijo še zmeraj videli prav tako kot prej, vendar z novim dodatkom. Škoti so mislili, da ustvarjajo nekaj drugačnega in mogočnejšega, Veliko Britanijo, v katero bodo prispevali enak delež.

Zaradi tega je v osemnajstem stoletju nižinska Škotska gospodarsko cvetela skupaj z Anglijo. Škotsko gospodarstvo je napredovalo, ob koncu osemnajstega stoletja z bombažno tekstilno industrijo in od dvajsetih let devetnajstega stoletja s premogom, železom in kasneje z jeklom. Prav tako je napredovala duhovno; Edinburgh je postal nosilec idej razsvetljenstva, ki so ga razširjali filozofi kot David Hume, ekonomisti kot Adam Smith in znanstveniki kot William Hutton. Rastočo industrializacijo je spremljala hitra urbanizacija. Prebivalstvo mesta Glasgow, ki je cvetelo zaradi trgovine z obema Amerikama, je naraslo od 42000 prebivalcev leta 1780 na 275000 le šestdeset let kasneje. To je bil eden najhitrejših premikov iz ruralne v urbano družbo v Evropi.

Vsekakor bi pričakovali, da bo v devetnajstem stoletju nastalo narodno gibanje, kot se je to zgodilo pri Poljaki, Italijanih, Slovencih, Norvežanih ali Madžarih. Vendar ni.

Najbolj priljubljena razlaga je, da je škotska buržoazija s povezavo z Anglijo pridobila veliko. Anglija ji je nudila gospodarske možnosti, ki jih je pričakovala, in razvoj³. Prav zato ni bilo nikakršne gospodarske potrebe po nacionalizmu. Nikoli ni prišlo do izigravanj pravnega sistema, da bi zavarovali angleško trgovino in industrijo pred škotskim blagom, tako kot se je zgodilo na Irskem, kjer je angleški protekcionizem v veliki meri uničil laneno industrijo. Z medsebojnimi porokami se je škotski vladajoči razred uspel zelo hitro integrirati v angleškega. Škoti so v Anglijo prinesli zemljo. Škotski politiki so zasedali sedeže v angleškem parlamentu. Med leti 1760 in 1790 jih je bilo 60. Svoje predstavnike so imeli tudi v Zgornjem domu. Sredi osemnajstega stoletja jih je bilo toliko, da so se Angleži neprestano pritoževali, da deželo vodijo Škoti, ki ogrožajo angleške svoboščine. V devetnajstem stoletju je bil Gladstone petkrat predsednik vlade in je veliko pridobil iz svojega škotskega porekla. Dva njegova naslednika sta bila prav tako Škota, naslednji pa je v parlamentu zastopal volilni okraj na Škotskem.

Pomemben dejavnik je bil tudi imperij, ne le zato, ker je nudil gospodarske možnosti - čeprav so bile le-te zelo pomembne - ampak tudi zato, ker so ga predstavljali kot skupen angleško-škotski podvig⁴. Škoti so sami sebe videli kot graditelje imperija. V vzhodnoindijski družbi, ki je vodila Indijo, so imeli Škoti veliko svojih predstavnikov. Glasgow se je običajno sam imenoval "drugo mesto imperija". Veliko polkov je bilo škotskih in o njihovih junaštvih so pisali, kar je še krepilo prepričanje, da so Škoti kot narod prav posebej junaški. Mnogo generalov je bilo Škotov. Mnogo izseljencev v Kanadi, Avstraliji in Novi Zelandiji je bilo Škotov, kar so prav tako videli kot znak narodne močnatosti - to niso bili ljudje, ki so jih krute socialne in gospodarske okoliščine pregnale od doma, ampak pionirji, ki so ustvarjali novo civilizacijo. Mnogo misionarjev je bilo Škotov. Tako je bil dr. Banda voditelj države Malavi 1966-1994 škotski prezbiterijaneec. David Livingstone, ki je bolj kot kdorkoli drug vzbudil splošno zanimanje za centralno Afriko, je bil škotski misionar. Zdelo se je, da je prav Livingstone poosebljal škotske vrline - povzpel se je iz revščine (bil je tkalec), kljuboval mnogim težavam, pa vendar ostal zvest svojemu poklicu. In prav to prirojeno sposobnost, da zaradi trdega škotskega podnebja kljubuješ raznim težavam, so pogosto omenjali kot ključen dejavnik.

² Linda Colley, *Britons Forging the Nation* (Yale, 1992).

³ T. Nairn, *The Break-up of Britain* (1977).

⁴ Zahvaljujem se kolegu Richardu Finlayju, da mi je dovolil uporabiti svoj neobjavljeni članek "Imperial Scotland: Scottish National identity and the British Empire, c. 1850-1914".

Prav zato je obstajalo prepričanje, da je bil pri oblikovanju imperija na delu poseben škotski narodni duh. Celotna paleta političnih prepričanj se je strinjala, da imajo Škoti pri oblikovanju imperija nekakšno posebno nalogo.

Seveda pa gospodarski napredek ali dejstvo, da z vključitvijo v večjo državo nakatere elite obogatijo, nikoli ne preprečuje nastanka narodnih gibanj.

Eden načinov, s katerim je bilo mogoče po mirni poti doseči združenje, je bil v prepričanju Škotov, da sta se leta 1707 povezala med seboj enaka; dva naroda sta se dogovorila, da se bosta povezala, vendar bo vsak ohranil svojo nacionalno identiteto. Dosegli so jo tako, da so obdržali najpomembnejše, značilno škotske institucije ter jim dovolili, da so drugačne.

Prva med njimi je bila Cerkev. Prezbiterijski sistem je bil zagotovljen. Skozi vse osemnajsto stoletje je vodstveni organ škotske cerkve, njena letna glavna skupščina (General Assembly), predstavljala nadomestek škotskega parlamenta. Povezovalni element je bil protestantizem. Čeprav sta bili cerkvi različni, jima je bila skupna sovražnost do katolicizma, se pravi do Francozov. Druga institucija je bil pravni sistem, ki je bil različen od angleškega ter se je naslanjal bolj na rimske in nizozemske pravne tradicije kot na angleško splošno pravo. In tretjič, Škoti so imeli poseben izobraževalni sistem, ki je temeljil na nacionalnem sistemu šol in štirih univerzah. Vse te institucije so Škatom vzbujale občutek, da je njihova nacionalna identiteta ostala nedotaknjena, čeprav so pripadali večji zvezi.

Sredi devetnajstega stoletja je to postalo manj jasno. Leta 1843 je v Cerkvi prišlo do razkola ob vprašanju, kdo naj bi odločal o izbiri duhovnikov, hkrati pa je šlo tudi za spor med zmerno, prilagodljivo skupino, ki se je bila pripravljena prilagoditi zahtevam spreminjajoče se moderne države, in evangelsko skupino, ki je želela cerkvi v škotski državi ohraniti osrednjo vlogo. Velik del vzpenjajočega se srednjega razreda se je nagibal k drugi skupini in tako lahko tako imenovani razkol (Disruption) leta 1843 obravnavamo kot odmev vzpona novega industrijskega srednjega razreda. Vendar je to hkrati pomenilo, da Cerkev ni več mogla govoriti v imenu celotnega naroda ter da so politiko nevarno zbegala verska nesoglasja znotraj prezbiterijanstva.

Drugič, Škoti so veliko razpravljali o kvaliteti škotskega pravnega sistema. Vodilni misleci so menili, da je le-ta zastarel ter se ne prilagaja potrebam industrijske dobe. Obstajal je odpor do razvoja svobodnih, nereguliranih trgov. Škotska sodišča so se še zmeraj vmešavala v razne zadeve, na primer v določanje mezd in cen ter so podpirala lokalne trgovske cehe, kar so angleška sodišča že zdavnaj opustila. Škotski podjetniki so z zavistjo opazovali angleški model, ki je postajal vedno manj omejen. Britanska zakonodaja je spodkopavala drugačnost škotskega sistema.

Tretjič, Izobraževalni sistem ni imel več ugleda, ki si ga je pridobil v osemnajstem stoletju. Šolskemu sistemu se ni več uspelo širiti, univerze pa sta zasenčila obnovljena Oxford in Cambridge. Škotski diplomanti niso več uspešno tekmovali pri izpitih, ki so bili naravnani na angleški pristop k izobraževanju.

Vse naštetu je v devetnajstem stoletju povzročilo precejšnjo zaskrbljenost in pričakovali bi pozive k narodnem prepovedu in oživiljanju značilnih škotskih institucij. Zgodilo pa se je le malo. Mnogi tistih, ki so se leta 1843 razšli s cerkvijo, so želeli narodni prepoved okrog Cerkve. Drugi so si prizadevali za razvoj posebnega škotskega vzorca univerzitetnega izobraževanja, ki bi bil bliže nemškemu kot angleškemu modelu. Vendar so zamudili priložnost.

Zamudili so priložnost, ker so se Škoti resnično težko odločali, kakšno identiteto želijo. Prizadevanje za "zamišljeno skupnost" (imagined community), o kateri je govoril Benedict Anderson, da je tako zelo potrebna za nacionalizem, je povzročila zmedo, še preden je prav zaživela⁵.

Ustvarjena je bila podoba Škotske, ki je bila povezana s škotskim Višavjem (Highlands), k čemur je veliko pripomogel Sir Walter Scott. Po treh uporih proti vladajoči dinastiji so v drugi polovici osemnajstega stoletja prepovedali kilt (značilno nošo Višavja), dude in galski jezik. V dvajsetih letih devetnajstega stoletja je njihova uporaba sicer oživela, vendar so bile skupnosti na Višavju tedaj že učinkovito uničene. Po sedemnajstem stoletju je kralj prvič obiskal Škotsko in Scott je škotsko aristokracijo oblekel v tartan. Večino oblačil iz tartana, ki

⁵ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (1983).

jih sedaj tako močno povezujemo s Škotsko, so si v dvajsetih letih devetnajstega stoletja izmislili v tekstilnem podjetju v nižinskih predelih in jih predstavljali kot simbole Škotske. Kraljica si je kupila podeželsko hišo na Višavju, tam prebila dva meseca v letu, oblečena v tartan. Popularne so postale igre z Višavja. Vse to je pomagalo ustvariti neškodljivo podobo ločenosti. Seveda je obstajala posebna škotska identiteta. Večina patriotskih čustev se je sproščala ob vprašanjih grboslovja, škotske zastave ali škotskih bankovcev.

S tem je bil povezan tudi občutek, da je bila prava Škotska ruralna dežela. Slikarji so risali Škotsko kot kmečko deželo, literati so opisovali predvsem vasi in manjša mesta, na večja mesta so pozabljali. Vendar je Škotska spadala med najbolj urbanizirana in industrializirana območja v Evropi in razmere v nekaterih mestih so bile obupne. V literaturi pa so jo prikazovali kot prijetno, zadovoljno deželo, kjer so se ohranile stare vrednote. Obe predstavi so še okrepili škotski izseljenci, ki so v Caledonian in Burns klubih ohranjali podobo Škotske kot kmečke idile oblečene v tartan.

Prav tako, in to je postalo v dvajsetem stoletju zelo pomembno, so se Škoti osredotočili na tekmovalnost v športu, še posebej v nogometu, kjer sta bili organizirani ločeni škotska in angleška liga, vendar sta igrali mednarodne tekme skupaj. In nobenega dvoma ni, da se danes mnogo nacionalnih čustev sprošča na nogometnih igriščih.⁶

Nacionalna identiteta se je osredotočila na nekaj relativno neškodljivih simbolih, ki so prikrivali propadanje tradicionalnih institucij.

V mnogih evropskih državah je bil eden glavnih elementov oživljanja nacionalizma ponovno odkrivanje zgodovine. Na Škotskem so imeli s tem nekaj težav. Na ravni ljudskega je ta zgodovina obstajala. Večina škotske ljudske zgodovine se je opirala na dva dogodka: na vojne za neodvisnost od devetdesetih let trinajstega stoletja do 1314 z dvema junakoma (William Wallace, ki so ga izdajalsko ubili Angleži, in Robert Bruce, ki je z bitko pri Bannockburnu leta 1314 dosegel neodvisnost) in na romantično razumevanje jakobitskih uporov proti hannoveranski dinastiji leta 1715, 1719 in 1745. Upor leta 1745 so predstavljali kot viteški, le za las zgrešen upor, ki ga je vodil princ Charles Edward Stuart (Bonnie Prince Charlie). Poraz tega upora, ki so ga prikazovali kot vstajo škotskega naroda, se je odražal v okrutnosti angleških vojakov do Škotov. Večinoma je bil to mit - jakobiti so imeli izven Višavja le malo podpore in vojaki, ki so zatrli upor, so bili večinoma Škoti iz Nižavja. Vendar je bil mit veliko močnejši kot resničnost. Ljudstvu je to ustrezalo, vendar ni zadovoljilo izobražencev in škotski intelektualci so imeli veliko problemov z interpretiranjem svoje lastne preteklosti.

V osemnajstem stoletju je ponovno oživelo zanimanje za proučevanje zgodovine. Vendar so škotski zgodovinarji sporočili, da škotska zgodovina sama po sebi sploh ni bila tako zelo pomembna. Bila je "nerazsvetljena". Škotska neodvisnost v štirinajstem stoletju še zdaleč ni pripeljala do razširitve svobode. Škotska se je izčrpala v fevdalnih in pogostih državljanskih vojnah in dinastija Stuart, ki jo je vodila, je bila avtorska, Škoti pa niso pokazali niti sposobnosti niti želje, da bi temu samodržstvu pristrigli peruti.

Izkazalo se je, da je Cerkev, potem ko je prelomila z rimokatolištvom, postala avtoritarna in netolerantna. Pred letom 1707 ni bilo nikakršnega gospodarskega napredka. Tako so prikazovali škotsko zgodovino pred zvezo kot zgodovino revnega in barbarskega naroda, ki je kot vodilo za prihodnost ponujala le malo.⁷

Povsem drugače je bilo z interpretacijo angleške zgodovine, ki so jo vse od Magne Charte do uspešnih bojov proti avtorskim monarhijam sedemnajstega stoletja prikazovali kot nenehen vzpon k svobodi in parlamentarni vladavini. Prav tako je bilo z napredkom k gospodarski blaginji. Angleško zgodovino so prikazovali kot veliko zgodbo o uspehu, zgodovino napredka. Škotska zgodovina pa je postavljala vprašanja o sposobnosti Škotov, da bi vodili svoje lastne zadeve, in o njihovem osnovnem prepričanju, da so sposobni brez angleškega vpliva ohraniti svobodno in tolerantno družbo.

Na Škotskem so v osemnajstem in v začetku devetnajstega stoletja pisali zgodovino tisti, so zagovarjali načela o procesih družbenega razvoja ter z njimi primerjali zgodovino. Ugotavljali so, da je bila angleška zgodovina nekaj posebnega in bi jo lahko vključili v novo

⁶ T. C. Smout, *Perspectives on the Scottish Identity*, v *Scottish Affairs*, No 6, Winter 1994, str. 101-113.

⁷ Colin Kidd, *Subverting Scotland's Past* (Cambridge 1993).

zgodovino Velike Britanije. Vse preveč so občudovali mešano ustavo Anglije v osemnajstem stoletju in bili trdno prepričani, da bi Škotsko lahko "modernizirali" le, če bi oponašali angleške vzorce.

Nekateri so sicer poskušali dokazati, da je obstajala značilna keltska preteklost, ki bi zgodovini lahko nekaj prispevala. Med najuspešnejšimi je bil pesnik in učenjak James MacPherson, ki je trdil, da je odkril rokopisne fragmente keltskega barda Ossiana. Primerjali so jih s Homerjevo Iliado in so v Evropi pritegnili veliko pozornost, saj so vzpodbujali romantiko. MacPherson je poskušal dokazati, da imajo Kelti prav toliko korenin za svobodo kot Angleži. Kelti so imeli demokratična zborovanja, ki so nadzorovala kraljevski despotizem. Vendar so izginila. Prekinil jih je fevdalizem, ki so ga vsilili normanski kralji, vendar bi se Škoti lahko naslonili na anglo-saksonsko svobodo.

V začetku devetnajstega stoletja je takšno stališče še okrepil Walter Scott. Čeprav je skušal razkriti različne vidike škotske preteklosti in je vzpodbujal zgodovinsko raziskovanje, je trdno verjel, da je zveza z Anglijo osvobodila iz barbarske preteklosti najboljše značilnosti škotskega značaja. Privlačila ga je romantika Višavja s poglavarji, klani in jakobitskimi princi. Vendar je vse to označil za romantično in neracionalno. Novi svet bi moral biti racionalen in tak ni bil povezan z barbarstvom ampak z Anglijo. Kljub svojim aristokratskim ambicijam je Scott za stagnacijo Škotske, od katere si je opomogla s pomočjo bolj razsvetljene Anglije in njenih priznavanj meščanskih vrednot, obtoževal škotsko plemstvo. Scotta ni bilo mogoče pritegniti na stran škotskega nacionalizma. Močno ga je zavračal in je kot najvplivnejši škotski pisec 19. stoletja več kot stoletje oblikoval zavest, kako so Škoti dojemali sami sebe. Pisanje Walterja Scotta in njegovo zanimanje za preteklost je, prav paradokso, pomagalo vzpodbuditi revolucijo v zgodovinskih krogih po vsej Evropi in je pri mnogih ljudstvih zanetila odkritje nacionalnega duha. Zanetilo je zanimanje tudi na Škotskem, vendar so ugotovili, da je Škotska pred zvezo z Anglijo predstavljala fevdalizem in zaostalost.

To je bilo izredno pomembno, ker je intelektualcem spodkopavalo samozaupanje. Škotska zgodovina ni bila resna zgodovina. Ni bila vredna, da bi jo poučevali na univerzah. Ko so v začetku dvajsetega stoletja ustanovili oddelke za škotsko zgodovino, se "resni" zgodovinarji z njo niso ukvarjali. Ponujali so jo le kot dodatek k literaturi. Resna zgodovina je bila angleška zgodovina. Takšen odnos se je spremenil šele v zadnjih treh desetletjih. Podobno se je dogajalo v šolah. Otroci so poslušali mite in legende o škotski preteklosti, starejši učenci so se učili le angleško zgodovino.

Tako nikoli niso bili ustvarjeni osnovni temelji za formiranje naroda in ni bilo oblikovano stališče, da obstajajo določeni vidiki škotske preteklosti, ki bi jo mogli in morali ponovno obuditi. S svojo interpretacijo preteklosti niso imeli Škoti (oz. njihova izobražena elita) temeljev za samozaupanje, na katerem bi lahko gradili prihodnost.

Samozaupanje je spodkopavalo tudi vprašanje jezika. Škoti so se razvili iz istih korenin kot Angleži, vendar ločeno. V osemnajstem stoletju je škotska elita govorila škotsko. Proti koncu osemnajstega stoletja je nastopila sprememba in škotščino so vedno bolj predstavljali kot dialekt angleščine in torej kot inferiornega postopoma nastajajočemu standardu - angleščini z jugovzhoda. Škoti, ki so šli na jugu v parlament ali drugam, so začeli škotščino pozabljati in so jo poskušali čimprej spojiti z južno angleščino. Učne ure izgovorjave - učenje angleščine - je postal priljubljen konjiček izobražencev. Kdor je govoril s škotskim naglasom, je bil označen za inferiornega v rasnem pa tudi v razrednem smislu. Škotščino je govoril le delavski razred, predvsem kmečki delavski razred. Kdor jo je uporabljal, ni bil le inferioren ampak tudi nemoderen. Izginil je občutek za druge možnosti izven angleškega imperija in Škoti niso nikoli našli temeljev, na katerih bi lahko oblikovali nacionalno gibanje. Preporod jezika, ki bi temeljil na galščini - jeziku zahodnega Višavja - ni bil prava alternativa, saj le-ta nikoli ni bila jezik južne Škotske. Zaradi vseh teh razlogov, na Škotskem nikoli ni bilo leta 1848.

Šele ko je v zadnji četrtini devetnajstega stoletja začelo oživljati gibanje za irsko avtonomijo, se je začelo pojavljati tudi gibanje za škotsko avtonomijo. Škoti so se začeli pritoževati nad angleškim omalovaževanjem škotskega naroda, nad uporabo termina angleško za britansko, nad nezanimanjem za specifično škotske zadeve. Vendar so Škoti šele potem, ko se je začelo irsko zemljiško in politično gibanje, začutili, da so tam terorizem nagrajevali, lepega vedenja Škotov pa niso upoštevali. Leta 1886 je bila ustanovljena Zveza za škotsko avtonomijo

(Scottish Home Rule Association) in istega leta se je Liberalna stranka opredelila za avtonomijo Irske. Kmečko prebivalstvo z Višavja (bajtarji) se je začelo upirati razlastitvam in ograjevanju, ki so bile več kot stoletje usoda Višavja. Mestno prebivalstvo na Škotskem je bilo nemirom med kmeti naklonjeno, vendar je bil kmečki nacionalizem te vrste, ki je bil v Evropi običajen pojav, manj pomemben v močno urbanizirani Škotski, kjer se je le 6 odstotkov prebivalstva ukvarjalo s kmetijstvom.

Od osemdesetih let devetnajstega stoletja do 1914 so Škoti ponovno poskušali ustvariti škotsko identiteto v okviru Velike Britanije. Poleg angleških institucij so ustanavljali vzporedne škotske. Leta 1872 je bil ustanovljen Škotski oddelek za vzgojo (Scotch Education Department). Večina Škotov se je nejasno opredelila za avtonomijo oz. za akcijo za prenešeno vladno na Škotskem in v Walesu. Škotska je dobila svojega ministra v kabinetu, ki je zastopal škotske interese. V športu, še posebej v nogometu, ki se je v zadnji četrtini devetnajstega stoletja hitro uveljavil ter dobil splošno narodno podporo, so bile ustanovljene Škotske nogometne zveze in so bile organizirane škotske lige. Interese delavcev je zastopal škotski kongres sindikatov (Scottish Trade Union Congress). Vse to je Škote močno privlačilo, ker se je zdelo, da ponuja najboljše od vseh možnih svetov.

Škoti so ohranili svojo nacionalno identiteto skupaj z vsemi prednostmi večje skupnosti in Imperij je bil na višku. Škotska elita je kljub posebnemu škotskemu sistemu izobraževanja svojo vzgojo lahko dokončala na univerzi v Oxfordu ali Cambridgeu. Škotski nogometaši so se kljub ločeni nogometni strukturi lahko uveljavili v angleških nogometnih moštvi in zastopali Škotsko v nacionalnem moštvu. Škotski sindikati so lahko sodelovali tako na škotskih kot britanskih kongresih.

Na predvečer prve svetovne vojne so se na Škotskem pojavile napetosti in težnje po rahljanju državnih vezi. Mnogi so menili, da bi bilo vedno bolj pereče socialne probleme mogoče reševati le z prenešenim sistemom vlade, kar naj ne bi vodilo k razpadu države, ampak k njeni krepitvi. Vendar je vojna okrepila britanski in imperialni koncept ter Škotsko gospodarsko, socialno in politično še tesneje povezala z Veliko Britanijo.

V drugi polovici dvajsetega stoletja je Imperij postal manj centralističen. Ponujal je manj priložnosti. Območja, ki so jih včasih obvladovali Škoti, Kanada, Avstralija in Nova Zelandija, so postala samostojna. In ko je britansko ekonomijo prizadela kriza ter je bila težka industrija v zatonu, so se zmanjšali tudi gospodarski razlogi za zvezo, čeprav so strahovi pred kakršnokoli drugačno možnostjo bili in so še zmeraj močni. Pojavljali so se poskusi kulturne prenove, celo poskusi, da bi obnovili škotščino, ki pa so imeli zelo omejen uspeh. Vzpenjujoča se Laburistična stranka je videla avtonomijo kot način, kako bi pobegnila iz propadajočega angleškega kapitalizma, hkrati pa si je prizadevala za več oblasti v britanskem parlamentu.

Manj je bilo upanja, da bi bilo to mogoče doseči brez sredstev večje države. Večini škotskih politikov so se socialni in gospodarski problemi medvojnih let zdeli preveliki. Majhne nacionalistične stranke, ki so se pojavile, so imele le malo uspeha na volitvah. Pritegnile so ljudi tako iz leve kot desne ter le stežka oblikovale jasno politiko.

Izkušnje iz tridesetih let in iz vojne so okrepile nacionalne občutke in Laburistična stranka na Škotskem si je leta 1945 za svoj najpomembnejši cilj določila vzpostavitev škotskega parlamenta. Vendar se je zdelo, da bo zmaga laburistov leta 1945 in država blaginje, ki so jo vzpostavili, kos socialnim in gospodarskim problemom. Nudila je zaposlitev izobraženemu srednjemu razredu, Škotska pa je zmeraj izšolala več diplomantov, kot jih je potrebovala. V povojni Evropi pa se je zdel nacionalizem nekakšen nevaren anahronizem.

Do sprememb je prišlo šele v šestdesetih letih, ko se je Velika Britanija znašla v vedno bolj očitni gospodarski krizi. Škotska nacionalna stranka (Scottish National Party) je prvič postala pomembna politična sila. Ko je bila v sedemdesetih letih na svojem višku, je kljub političnemu sistemu, ki je tretjim strankam močno oteževal uveljavitev, imela v parlamentu 11 od 72 poslancev. Zaradi naraščajočega nacionalizma se je za škotsko skupščino (Scottish Assembly) opredelila celo Konzervativna stranka. Laburistična vlada od 1974 do 1979 je predlagala zakon o oblikovanju take skupščine z omejenimi pooblastili. Zakon je moral potrditi referendum, na katerem je moralo 40 odstotkov škotskih volilcev glasovati z "da", da bi bil zakon odobren.

Zanimivo je spremljati razprave ob zakonu. Nasprotniki, med njimi so bili skoraj vsi večji poslovni krogi, so trdili, da Škoti niso sposobni vladati sami sebi. Vrnili so se nazaj k interpretacijam škotske preteklosti iz osemnajstega stoletja, ki so trdile, da bi samostojni Škoti nasprotovali svobodi in strpnosti. Grozili so z bolj nasilno, bolj pijano, bolj razdeljeno družbo, družbo brez verske strpnosti, otoško družbo, ki bi Škotsko odrezala od modernega sveta. In najpomembnejše, Škotska bi bila gospodarsko odrezana in bi se pogreznila v finančni polom. Na enak način so bili predstavljeni tudi neodvisno Irsko.

Po letu 1979 se je gospodarstvo svobodnega trga povežalo s politiko socialnih nasprotij vlad Thatcherjeve in Majorja, ki so jih na Škotskem vztrajno in splošno zavračali z le desetimi konzervativnimi poslanci v parlamentu, volilci pa so na volitvah leta 1992 konzervativcem nudili manj kot 24 odstotno podporo. Thatcherizem je postal sinonim za angleški nacionalizem. Poudarjali so angleškost, ne britanskost. Angleški nacionalizem, ki je privlačil volilce južne Anglije, se ni prav nič oziral na škotske občutke. Liberalizacija gospodarstva in privatizacija javnega premoženja, ki je pogosto prišlo v roke prekomorskih interesov, je zrahljala vezi Združenega kraljestva. Gospodarske odločitve so vedno bolj ameriške, japonske ali evropske. Vezi zveze so se močno zrahljale in proces se še nadaljuje.

Zanimivo je, da proces destabilizacije zveze spremlja renesansa pisanja škotske zgodovine, ki pa nikakor ni vsa nacionalistična, ampak priznava, da ima tudi škotska preteklost pomembne in zanimive vidike ter ni več ločena od glavnega toka zgodovinskega raziskovanja. To je zgodovina, ki priznava drugačno tradicijo kot je angleška. Zgodovina, ki poudarja pomen skupnosti in zavedanje skupnosti. Zgodovina, ki poudarja bolj egalitarno družbo kot je angleška, ki zavrača neomejene tržne sile in poudarja prizadevanja za oblikovanje moralne družbe. Počasi se vrača samozaupanje, ki je bilo tako učinkovito spodkopano v osemnajstem in devetnajstem stoletju.

Škoti so se naučili živeti z mislijo, da lahko obstaja nacionalna identiteta v okviru večje države ter da zveza, tudi tristoletna, ne pomeni izgubo identitete. Zanimivo je, da je strah pred izgubo suverenosti zaradi Evropske unije veliko večji v Angliji kot na Škotskem. Prav res, na zadnje volitve je šla Škotska nacionalna stranka s sloganom "Škotska v Evropi". Zanimivo bo opazovati, ali Združeno kraljestvo lahko preživi konec tolikih značilnosti, ki so zvezo delale sprejemljivo.

Dvomim, da dolgo.

Prevedla Katarina Kobilica

Summary

NATIONALITY AND IDENTITY IN SCOTLAND

William Hamish Fraser

There is a great deal of discussion these days about nationalism; both its nature and the circumstances which create it. This is true in Scotland. But the question there is why nationalism failed to develop? Why, since so many aspects of cultural nationalism appeared to be in place, a political nationalism of any significance did not come about? There was no 1848 movement in Scotland; no 'springtime of the nations'. There was nothing at all like the great movement which eventually led to Irish independence in the early twentieth century. Yet one would have expected it. After all there was/is a colonial situation, of a small nation overshadowed by a much larger power, a distinctive culture and there was rapid industrialisation from the end of the eighteenth century which created a large bourgeoisie.

Now it may be that Scotland is not as different as we sometimes like to think and that there are other examples of states not breaking up as a result of nationalist pressures. One thinks of Brittany in France or Catalonia in Spain or Bavaria in Germany, and there is no law of development which says that every nation must be a state. None the less, there is no doubt that the weakness of Scottish nationalism in both the nineteenth and the twentieth century is remarkable.

The Scots had acquired effective independence from English domination in the early fourteenth century and in 1320 had produced in the Declaration of Arbroath "the most impressive manifesto of nationalism that medieval Europe produced".

They pursued a strongly anti-English policy over the next two and a half centuries. The situation changed in the 1550s and 1560s when the Protestant Reformation swept Scotland. This divided her from Catholic France and at least created some of the preconditions for improved relations with England. However, the Protestantism which emerged in Scotland was not the mild, compromise of England, but a strong Calvinism, based on a Presbyterian structure.

The Scottish parliament in 1707 voted itself out of existence and opted for a United Kingdom, with a Parliament in London. It was not necessarily an anti-nationalist move, since there were those who saw the end of Parliament as a necessary way of protecting significant Scottish institutions such as the Church (Kirk), the Law and a distinctive educational system. As a result there was in the eighteenth century a new "invented nation" of Britain, and Britishness had to be grafted on to older allegiances. It has been argued that the Scots invented Britain in the eighteenth century. The English never accepted it so wholeheartedly and saw England basically as continuing as before, but with a new addition.

The result was that lowland Scotland flourished economically alongside England in the eighteenth century. Intellectually it flourished also, with Edinburgh at the forefront of the spread of Enlightenment ideas. There was this belief that a distinct Scottish nationhood was at work in the creation of an Empire. All shades of political opinion accepted that the Scots had some special imperial mission.

It was only when the movement for Irish Home Rule revived in the last quarter of the nineteenth century that a Scottish Home Rule movement began to emerge. During the second half of the twentieth century, the Empire became less central. It offered fewer opportunities. As the British economy hit increasing crises and the heavy industries went into decline, then the economic arguments for union were weakened, though the fears of any alternative were and remain very strong.

Since 1979 the free market economics coupled with socially-divisive policies of the Governments of Thatcher and Major have been consistently and overwhelmingly rejected in Scotland, with only 10 Conservative Members of Parliament, and Conservative support of less than 24 per cent of the electorate in the 1992 election.

Significantly this process of destabilising of the union has been accompanied by a renaissance in the writing of Scottish History, which is not by any means all nationalist, but recognises that there are significant and interesting aspects of Scottish History. It is no longer isolated from mainstream historical research. It is a history which identifies a different tradition from the English one. One which emphasises the importance of community and of community concerns. One which emphasises a more egalitarian society than in England, which rejects unregulated market forces and emphasises the efforts to create a moral society. There has been a regaining of that confidence which was so effectively undermined in the eighteenth and nineteenth centuries.

The Scots had learned to live with the idea that there could be a national identity within a larger state and that Union, even a 300 year one, did not mean the loss of identity. It is interesting that concerns about a loss of sovereignty to the European Union are much stronger in England than in Scotland. Indeed at the last election the SNP campaigned on the slogan "Scotland in Europe". It will be interesting to see whether a United Kingdom can survive the end of so many of the features which made Union acceptable. I suspect not so very long.

Janez Stergar

ŠTIRI POTI MED KOROŠKE SLOVENCE

Knjiga v štirih izletih predstavlja prostor, na katerem živijo koroški Slovenci, in hkrati opozarja na poglavja iz njihove zgodovine ter na sedanji položaj in dejavnosti manjšine. Tako je knjiga poleg turističnega vodiča lahko tudi spodbuda za nadaljnje seznanjanje s koroškimi Slovenci, kar je olajšano z navajanjem ustreznih literature in krajevnim ter osebnim kazalom.

* * *

Knjiga je na voljo pri Klubu koroških Slovencev v Ljubljani, Celjska 12. Cena je 600 SIT, članom ZZDS odobravamo 200 SIT popusta..

INSTITUCIJE

INŠTITUT ZA AVSTRIJSKO ZGODOVINSKO RAZISKOVANJE¹

s posebnim ozirom na izobraževanje arhivistov

Inštitut za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje (Institut für Österreichische Geschichtsforschung) je bil ustanovljen leta 1854. Inštitut se je ob svojem nastanku zgledoval po pariški "École des Chartes", ki se je ukvarjala predvsem z znanstveno obdelavo listin in je bila ustanovljena v letih 1829/30. Pri nastanku Inštituta sta odigrala pomembno vlogo takratni avstrijski minister za uk in bogočastje grof Leo Thun-Hohenstein in državni sekretar v tem ministrstvu Joseph Aleksander Helfert, ki sta vodila reformo univerzitetnega sistema.² Inštitut je bil ustanovljen s cesarsko resolucijo z dne 20.10.1854 z imenom Šola za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje. Sprejet je bil tudi statut inštituta.³ Naloga inštituta je bilo učenje zgodovinskih pomožnih ved in raziskovanje avstrijske zgodovine. Inštitut je bil namenjen izobraževanju za poglobljeno raziskovanje avstrijske zgodovine z navajanjem na razumevanje in uporabo zgodovinskih virov. Poleg tega, da je bil visoka šola za pomožne zgodovinske vede, je postal istočasno raziskovalni inštitut za izvedbo večjih projektov s področja zgodovine.⁴ V ozadju pa so bili še interesi monarhije, kot je vzgoja v avstrijskem patriotizmu, ki bi presegal etnolingvistične vezi.⁵

Prvi direktor je bil benediktinec Albert Jäger, profesor zgodovine na univerzi v Innsbrucku. Začetna leta delovanja inštituta so bila težka zaradi pomanjkanja dovolj izobraženih profesorjev. Odločilno vlogo pri razvoju inštituta je odigral Nemec Theodor Sickel. Ta je od leta 1856 predaval na inštitutu paleografijo in nekatere druge pomožne zgodovinske vede. Od leta 1869 do 1891 je bil drugi direktor. Pred prihodom na Dunaj je študiral tako na École des Chartes v Parizu kot na Scuola paleografica v Milanu. Na številnih potovanjih je obiskal arhive v Franciji, Švici, Italiji in Nemčiji. Začel je temeljito delo na zgodovinskih pomožnih vedah in kritiki virov za avstrijsko zgodovino. Zavzemal se je za to, da bi dal inštitutu karakter arhivske šole in zagotovil absolventom možnost zaposlitve v arhivih in muzejih. Interes arhivov po taki šoli je bil prisoten že pred ustanovitvijo inštituta. Že leta 1840 je prišla pobuda s strani Hišnega, dvornega in državnega arhiva na Dunaju za ustanovitev katedre za pomožne zgodovinske vede na dunajski univerzi.⁶

Inštitut naj bi postal tudi neke vrste arhivska šola, podobno kot École des Chartes. Zahteve po višji izobrazbi arhivistov so postale glasnejše v šestdesetih letih in so se časovno povezovale z ločevanjem zgodovinskih arhivov iz registratur in z nastajanjem deželnih arhivov v nekaterih deželah. Za varovanje, urejanje in vrednotenje listin in drugih zgodovinskih dokumentov je bilo potrebno vedno več posebnega znanja. Skupni interes sta našla del arhivistov in inštitut v želji, da bi dvignili arhivsko delo iz manipulativnega na nivo koncipistov, za kar je bila potrebna strokovna in znanstvena izobrazba. Po drugi strani pa je inštitut želel tudi zagotoviti službo za svoje absolvente.⁷

Sickel je poudarjal, da inštitut ni ustanovljen le za akademski prirastek, ampak tudi za izobraževanje arhivistov, bibliotekarjev in muzejskih kustosov.⁸ Zato pa je bila potrebna reforma

¹ Za inštitut so se uporabljala različna slovenska imena (povzeto iz SBL): Inštitut za avstrijsko zgodovino (4 zv. 492, 646), Avstrijski inštitut za raziskovanje zgodovine (4 zv. 528), Avstrijski zgodovinski inštitut (5 zv. 30), Zavod za avstrijsko zgodovino (5 zv. 43), v novejšem času pa Inštitut za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje (11 zv. 465, 15 zv. 1004). "Geschichtsforschung" prevaja kot zgodovinsko raziskovanje tudi D.,B.,P. Debenjak, Veliki nemško-slovenski slovar, Ljubljana 1993

² Albert Jäger, Graf Leo Thun und das Institut für österreichische Geschichtsforschung. V: Österreichisch-Ungarische Revue, Neue Folge 8, 1889, str.1-22

³ Emil von Ottenthal, Das k.k. Institut für österreichische Geschichtsforschung 1854-1904. Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Bestandes. Wien 1904, str.84-90

⁴ Leo Santifaller, Das Institut für österreichische Geschichtsforschung, Festgabe zur Feier des zweihundertjährigen bestandes des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XI, 1950, str.15-16; Alphons Lhotsky, Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854-1954, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (dalje MIOG), Ergänzungsband XVII, 1954 str.45; Othmar Hageneder, Die Archivarsausbildung am Institut für Österreichische Geschichtsforschung, Veröffentlichungen der Archivschule Marburg, 1989 str.14

⁵ Otto Brunner, Das österreichische Institut für Geschichtsforschung und seine Stellung in der deutschen Geschichtswissenschaft. V: MIOG, LII, 1938, str.385-416; Jean-Paul Bled, Franc Jožef, Ljubljana 1990, str.183

⁶ Ludwig Bittner, Ein vormärzlicher Plan zur Errichtung einer Archivschule. V: MIOG, 41, 1926, str.273

⁷ J.Lampel, Das Institut für österreichische Geschichtsforschung und die österreichischen Archive. V: Österreichisch-Ungarische Revue, Neue Folge 5, 1888, str.266-277; Othmar Hageneder, Die wissenschaftliche Ausbildung der österreichischen Archivare und das Institut für österreichische Geschichtsforschung, Archiv für Diplomatik 17, 1981, str. 248, 249

⁸ Lhotsky, str. 129

učnega programa, do katere je prišlo leta 1874. Sprejet je bil nov statut.⁹ Težišče se je preselilo iz avstrijske zgodovine na zgodovinske pomožne vede. Kot izbirni predmet je bila na voljo arhivistika. Predaval jo je Kürschner takratni direktor Arhiva dvorne komore. Tako je prišlo do prve direktne povezave med arhivom in univerzo.¹⁰ Prvi dve leti študija sta bili namenjeni proučevanju temeljev zgodovinskega raziskovanja. V tretjem letniku je lahko udeleženec izbral delo na virih med rokopisi, listinami ali umetnostnimi spomeniki, glede na to, ali se je šolal za bibliotekarja, arhivista ali muzejskega kustosa. Učni program so tako sestavljali paleografija, diplomatika, kronologija, heraldika, sfragistika, avstrijski viri, arhivistika, bibliotekarstvo, vaje iz paleografije, kritika avstrijskih virov, kritika umetnostno zgodovinskih virov in umetnostna zgodovina.¹¹

Pod vodstvom Sickla je bil leta 1875 ustanovljen dunajski diplomatski oddelek "Monumenta Germaniae", kot prvi večji znanstveni projekt inštituta. V teh letih so začeli na inštitutu z izdajanjem virov.

Leta 1881 je bil ustanovljen Avstrijski zgodovinski inštitut v Rimu kot podružnica dunajskega inštituta.

Tudi v državnih arhivih so začeli postavljati pogoje za sprejem v arhivsko službo. Od leta 1898 je bilo potrebno pred sprejemom v arhiv dokazati znanje iz pomožnih zgodovinskih ved, leta 1918 se je sprejem novih uradnikov v Hišni, dvorni in državni arhiv omejil izključno na diplomante inštituta. Uredba je bila leta 1927 razširjena na vse državne arhive v Republiki Avstriji. Nekatere dežele so pri zaposlovanju arhivistov sledile državnim arhivom.

Sicklu je sledil kot direktor Heinrich Ritter von Zeisberg (1891-1896), temu pa Engelbert Mühlbacher (1896 do smrti 1903). Mühlbacher je združil Sicklovo šolo s pravnozgodovinsko raziskovalno smerjo. S tem je prišlo do povezave med diplomatiko in pravno zgodovino, ki se je izkazala za posebno plodno pri inštitutskih profesorjih Redlichu, Dopschu, Hirschu¹² in Brunnerju. Avstrijska ustavna in upravna zgodovina je prišla v učni načrt leta 1898.¹³ Mühlbacher je postavil leta 1891 drugi dunajski diplomatski oddelek, ki je pričel z izdajanjem karolinških listin.¹⁴

Arhivistika, ki jo je od leta 1895 predaval Oswald Redlich, je obsegala dve uri tedensko en semester. Tako je leta 1911, ko jo je predaval Redlich, bil poudarek na zgodovini arhivov in njihovi organizaciji tako v Avstriji kot v Nemčiji, pregledu virov in fondov v domačih in tujih arhivih, arhivskih obdelavi dopisov in sistemu ureditve gradiva.¹⁵

V letih 1904-1926 je bil direktor inštituta Emil Ottenthal. Ustanovil je tretji dunajski diplomatski oddelek. Sledil mu je Oswald Redlich (1926-1929). To je bil čas, ko se je dotok slušateljev iz držav naslednjic monarhije vedno bolj zmanjševal.

Leta 1930 je bil uveden nov predmet veda o aktih (Aktenkunde). S tem je inštitut izpolnil zahtevo, ki so jo leta 1920 postavili arhivi. Jedro novega predmeta je predstavljala veda o aktih v ožjem smislu: nastanek spisa od koncepta do dopisa, od dopisa do rešitve, vpis v registraturo, vodenje pisarniških knjig, pregled zakonov, patentov, odredb in pripomočkov za iskanje gradiva.

V času direktovanja Hansa Hirscha (1929-do smrti 1940) se je zmanjšal obseg znanstvene dejavnosti inštituta. Zmanjšal se je tudi obseg predavanj in mednarodnih stikov inštituta.

Med vojno (1940-1945) je vodil inštitut Otto Brunner. V tem času se je inštitut imenoval Inštitut za zgodovinsko raziskovanje in arhivistiko na Dunaju. Delo na inštitutu je bilo bolj zasilno. Maja 1945 je prevzel vodstvo inštituta Leo Santifaller. Inštitutu je bilo vrnjeno staro ime. Ponovno je bil organiziran dunajski diplomatski oddelek "Monumenta Germaniae".¹⁶ Leta 1946 je bil sprejet nov statut inštituta, ki se bistveno ne razlikuje od prejšnjega.¹⁷

Leta 1953 je bil uveden še predmet o novoveški pisavi (Schriftenkunde der Neuzeit).

Izobraževalni program inštituta je tako opravljal dvojno funkcijo (in jo še vedno): arhivsko in zgodovinsko. Izobražuje za znanstveno raziskovanje in za delo v arhivih.

O problemu izobraževanja arhivistov so na inštitutu po koncu direktorjevanja Lea Santifallerja (1962) začeli razpravljati o potrebah po novih in drugačnih profilih delavcev v arhivih - od tehnikov, konzervatorjev do dokumentaristov. Postavljalo se je tudi vprašanje arhivske tehnike, zgodovine

⁹ Za seznam statutarne spremembe med leti 1854 in 1950 glej Santifaller, str. 23s

¹⁰ Othmar Hageneder, Die wissenschaftliche Ausbildung der österreichischen Archivare, *Scrinium* 36/37, 1987, str.245; Hageneder, *Archiv für Diplomatik* 17, str. 250

¹¹ Lhotsky, str.131

¹² Santifaller, str.17

¹³ Lhotsky, str.237; Statuten des k.k. Instituts für österreichische Geschichtsforschung. V: Ottenthal, str.91-96

¹⁴ Santifaller, str.18

¹⁵ Hageneder, *Scrinium* str. 248-249

¹⁶ Santifaller, str.20-22

¹⁷ isto, str.24-28

uprave, da bi se dobilo profile, ki bi se bili sposobni spopasti z množico spisovnega gradiva moderne uprave. Poleg tega so bile predlagane spremembe na področju paleografije in diplomatike, kjer naj bi pozornost preusmerili na pozni srednji in novi vek.

V sedemdesetih letih se je nadaljevala razprava o primernosti takega načina šolanja arhivistov za arhivsko prakso, posebno tistih, ki se ukvarjajo z mlajšim gradivom. Leta 1978 so bile v pripravljalni letnik uvedene vaje iz virov za avstrijska mesta in dežele, ki so bile mišljene prav za arhiviste. Poleg tega obstajajo na inštitutu od leta 1972 fakultativni predmeti, med njimi tudi uvod v informatiko z vajami.¹⁸

Razvoj učnega načrta je dobil podporo leta 1977 tudi na trinajstih arhivskih dnevih v Kitzbühlu. Inštitutu je bilo priznано, da daje avstrijskim arhivistom solidno metodološko znanje, primerno za njihovo funkcijo. Od leta 1980 šolanje na inštitutu ni potrebno za tiste arhiviste, ki se ukvarjajo z novejšo zgodovino, ampak le za tiste, ki delajo na starejšem gradivu.¹⁹

Inštitut je v letih 1962-1983 vodil Heinrich Fichtenau. Za njim je postal direktor Herwig Wolfram, ki vodi inštitut še danes.

Spremembe v programu inštituta so bile izvedene leta 1982 z odredbo ministrstva za znanost in raziskovanje o poteku študija na inštitutu, in nazadnje leta 1993.²⁰ Inštitut, ki je zvezna ustanova, deluje po zakonu o organiziranosti univerze, sicer pa je podrejen ministrstvu za znanost in raziskovanje. Direktorja postavlja iz kroga univerzitetnih profesorjev pristojno ministrstvo. Naloge inštituta so poglobljeno izobraževanje za naloge avstrijskega zgodovinopisja s pomočjo zgodovinskih pomožnih ved. Služi znanstveni izobrazbi študentov in absolventov rednega študija, oziroma pripravi na delo posebej v arhivih in muzejih, ki potrebujejo poglobljeno znanje o virih in metodah za njihovo obdelovanje.

Tečaj traja tri leta. Sestavljen je iz enega pripravljalnega leta in dvoletnega glavnega tečaja: Po koncu drugega semestra pripravljalnega leta opravljajo udeleženci sprejemni izpit za glavni tečaj. Po zaključku glavnega tečaja opravljajo državni izpit. Pred njim morajo izdelati pismeno nalogo, svobodno izbrano iz avstrijske zgodovine.

Med najpomembnejšimi predmeti pripravljalnega leta sta latinska paleografija srednjega veka (I in II) ter veda o novoveških pisavah (I in II). Poleg so še predavanja iz avstrijske zgodovine (I in II), vaje iz virov za zgodovino avstrijskih dežel in mest, ter ustavna zgodovina. Iz omenjenih predmetov, z izjemo vaj iz virov, se opravlja sprejemni izpit za glavni tečaj.

Pogoj za opravljanje sprejemnega izpita je opravljen prvi diplomski izpit na študijski smeri zgodovina ali enakovredna izobrazba ter pozitivno ocenjen prevod teksta iz srednjeveške ali novoveške latinščine in teksta iz francoščine. Prevod francoskega teksta se lahko nadomesti s prevodom španskega teksta s tekstom enega od jezikov držav naslednic Avstro-Ogrske, v kolikor to ni nemščina ali materni jezik kandidata.

Med obveznimi predmeti glavnega študija je diplomatika vladarskih, papeških in privatnih listin. Na diplomatiko se navezuje veda o aktih. Veda o aktih je osredotočena na novoveške tekste. Njena naloga je, da pri posameznem pisanem dokumentu določi obliko in namen, kot tudi njegov nastanek, se pravi pot od koncepta do končnega dopisa. Pri tem je pozorna tudi na funkcioniranje uradov, rang izstavitelja dopisa, odnos med naslovnikom in izstaviteljem, kratice, pisarniške opombe, poslovanje pisarne, njene kompetence ipd. Večina materialov, ki se uporabljajo tako pri diplomatiki kot vedi o aktih, izvira iz prostora nekdanje habsburške monarhije.

Z upravo dežel, mest in zemljiških gospodstev se slušatelji seznani pri predmetu ustavna in upravna zgodovina, ki sega vse do dvajsetega stoletja. Pri srednjem veku je poudarek na zgodovini posamezne dežele. Za dopolnitev in poglobitev služijo vaje iz poslovanja avstrijskih srednjih in nižjih uradov. Pri njih se slušatelji seznani z upravo in z odgovarjajočimi viri, kot so instrukcije, urbarji, kataster ipd. Drugi obvezni predmeti so še arhivistika, viri za avstrijsko zgodovino, sfragistika, heraldika, genealogija, kronologija, numizmatika, izdajanje virov in priprava regestov, umetnostna zgodovina, muzeologija. Pri arhivistiki se slušatelji seznani s terminologijo, valorizacijo, vprašanji provenience, škartiranjem, zgodovino arhivov, tipi arhivov ipd. Poleg obveznih predmetov so tudi izbirni predmeti: srednjeveška in novoveška latinščina, cerkvena ustavna zgodovina, gospodarska in socialna zgodovina, podlage za moderno avstrijsko ustavo in upravo, informatika, statistika za zgodovinarje, metrologija, veda o rokopisih, epigrafika srednjega in novega veka, knjižničarstvo,

¹⁸ Hageneder, Scrinium str. 251 - 256

¹⁹ Hageneder, Scrinium str.258; Hageneder, Veröffentlichungen str.19

²⁰ Gesetzliche Bestimmungen über das Institut, MIOG 80, 1972 str.13; Gesetzliche Bestimmungen über das Institut II, MIOG 90/ 1982, 3-4, str.X-XVI; Institutsordnung des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, MIOG 91, 1983, 1-2, str. 1-4; Verordnung des Bundesministers für Wissenschaft und Forschung über den Lehrgang des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung in Wien, Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich Jg.1993, Nr.559

praktične vaje z avdiovizualni viri, praksa v arhivu, knjižnici, muzeju ali drugi dokumentacijski ustanovi.²¹

Državni izpit se opravlja po končanem četrtem semestru glavnega tečaja. Sestavljen je iz pismenega in ustnega dela. Absolventi tečaja so po pozitivno opravljenem državnem izpitu upravičeni imenovati se člani Inštituta za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje.

Inštitut od leta 1880 izdaja "Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschichtsforschung", z dopolnilnimi zvezki ("Ergänzungsbände"). Poleg tega izdaja še objave ("Veröffentlichungen des Instituts") in druge publikacije.

Inštitut ni nepomemben tudi za slovensko zgodovinopisje. Na njem so se izobraževali številni slovenski zgodovinarji. Tu navajam študente inštituta, rojene v naših krajih, ne glede na to ali so bili po materinem jeziku ali zavesti Slovenci ali ne. Zgodovinarje, ki so se izobraževali na inštitutu krajši čas, ne navajam.

1. Jožef Dernjač (rojen 1851 v Polzeli) je obiskoval tečaj 1875-1877. Njegovo zaključno delo so Doneski k umetnostno in literarno zgodovinskemu vrednotenju codex Latinus Monacensis n.716 in codex Latinus Monacensis n.418. Živel je na Dunaju kot bibliotekar in umetnostni zgodovinar. Pisal je predvsem o avstrijskem baroku.²²

2. Viktor Skodlar (rojen v Ljubljani 1861) je obiskoval tečaj 1881- 1883. Njegovo zaključno delo govori o virih druge in tretje knjige Collectio canonum kardinala Deusdedita. Pozneje je zgodovino opustil ter se posvetil advokaturi v Linzu.²³

3. Rudolf Thommen (rojen 1860 na Ptuj) je obiskoval tečaj 1883-1885 kot izredni slušatelj. Thommen je bil po materi iz slovenske Štajerske, po očetu pa iz švicarskega kantona Basel-Land in je pozneje tudi sam živel in ustvarjal v Baslu (pomožne zgodovinske vede).²⁴

4. Umetnostni zgodovinar Josip Mantuani (rojen 1860 v Ljubljani) je obiskoval tečaj 1891 - 1893. Napravil je nalogo o slikarstvu v času Otonov (900 - 1024) z uvodom o virih. Mantuani je bil umetnostni in glasbeni zgodovinar, ravnatelj Narodnega muzeja v Ljubljani (1909-1924).²⁵

5. Kot izredni slušatelj je obiskoval tečaj 1895-1897 Ferdinand Jančar (rojen 1872 v Ljubljani). Tečaj je končal z delom o pisarniškem poslovanju pod Maksimilijanom I. Umrli je že leta 1898.²⁶

6. Franc Komatar (rojen 1875 v Ljubljani) se je šolal s posebno štipendijo na inštitutu kot izredni slušatelj v letih 1897 - 1899. V zaključnem delu je obravnaval delo Ivana Kacijanerja do leta 1527. Bil je srednješolski profesor v Ljubljani in Kranju, urednik Mitteilungen des Musealvereins für Krain, raziskovalec arhivov in izdajatelj virov.²⁷

7. V letih 1899 - 1901 je obiskoval tečaj Vladimir Lévec (rojen 1877 v Ljubljani) in ga končal z delom o deželnih stanovih v Furlaniji v 13. stoletju. Leta 1903 je postal izredni profesor pravne zgodovine v Fribourgu v Švici, a je umrl že naslednje leto.²⁸

8. Kot izreden slušatelj je obiskoval v letih 1903-1905 tečaj Janez Žibert (rojen 1874 v Preski), ni pa opravil izpitov. Bil je duhovnik, bibliotekar na Dunaju in v Ljubljani; objavil je "svojevrstno a zanimivo" verzijo o sarajevskem atentatu in začetku prve svetovne vojne.²⁹

9. V letih 1907 - 1909 se je na inštitutu šolal Josip Mal (rojen 1884 na Pretržu pri Moravčah), ki je za svojo nalogo izbral temo Zgodovina uskoških naselij. Bil je ravnatelj Narodnega muzeja v Ljubljani (1924-1945). Za Mohorjevo družbo je napisal Zgodovino slovenskega naroda (od francoske revolucije do druge svetovne vojne).³⁰

10. Kot izredni slušatelj je obiskoval tečaj 1909-1911 Pavel Heigl (rojen v Mariboru 1887) in ga zaključil z nalogo o deželnoknežji pisarni cesarja Friderika III.³¹

11. V letih 1909-1911 se je šolal na inštitutu kot izreden slušatelj France Stele (rojen 1886 v Tunjicah pri Kamniku). Njegova naloga je imela naslov: Poročila o umetnikih na Kranjskem. Bil je profesor umetnostne zgodovine na ljubljanski univerzi ter član SAZU.³²

²¹ Hageneder, Veröffentlichungen str.19-25

²² Santifaller, str.106; Lhotsky, str.169

²³ Santifaller, str.110; Lhotsky str.183

²⁴ Santifaller, str.112; Lhotsky, str.187

²⁵ Lhotsky, str. 264; SBL

²⁶ Santifaller, str.121; Lhotsky str.275

²⁷ Lhotsky, str.278; SBL

²⁸ Lhotsky, str.281; SBL

²⁹ Lhotsky, str.346; SBL

³⁰ Lhotsky, str.350; SBL

³¹ Santifaller, str.133

³² Lhotsky, str. 355; SBL

12. V letih 1915-1917 se je na inštitutu izobraževal Milko Kos (rojen 1892 v Gorici) in ga končal z nalogo Prispevki k diplomatiki istrskih listin. Bil je profesor zgodovine na ljubljanski univerzi ter član SAZU.³³

13. Leta 1917 je opravil sprejemni izpit na inštitutu Josip Žontar (rojen 1895 na Jesenicah). Ker pa sta opravila sprejemni izpit le dva, je tečaj na inštitutu v letih 1917-1919 odpadel. Bil je srednješolski profesor v Kranju, nekaj časa tudi predavatelj (privatni docent) na pravni fakulteti v Ljubljani; napisal je obširno zgodovino Kranja.³⁴

14. Tečaj 1931-1933 je obiskoval kot izreden slušatelj Ervin Wascher (rojen 1906 v Ljubljani) in izdelal nalogo o gospodih iz Ebersdorfa.³⁵

15. Reiner Puschnig (rojen 1911 v Ljubljani) je bil prav tako izreden slušatelj v letih 1931-33 z nalogo o deželnoknežjem gospodstvu Klaus v Avstriji nad Ennsom. Je arhivar v Gradcu.³⁶

16. Tečaj 1989-1991 je uspešno končal Dušan Kos s Prispevki k zgodovini plemstva na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem v 14. stoletju. Je znanstveni sodelavec SAZU in predava kot docent honorarno pomožne zgodovinske vede na ljubljanski univerzi.

17. Peter Štih se je v istih letih šolal na inštitutu. Tečaj je zaključil z nalogo Študije k zgodovini goriških grofov. Ministeriali in militi goriških grofov v Istri in Slovenski marki z Belo Krajino. Je docent na ljubljanski univerzi in predava slovensko srednjeveško zgodovino.

³³ Lhotsky., str.363; SBL

³⁴ Lhotsky., str.364; SBL

³⁵ Santifaller, str.150

³⁶ Santifaller, str. 150

Matevž Košir

Zusammenfassung

DAS INSTITUT FÜR ÖSTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG UND SEINE BEDEUTUNG FÜR DIE ARCHIVISTIK

Matevž Košir

Im Beitrag wird die Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung vorgestellt. Besondere Aufmerksamkeit gilt den Veränderungen des Studienprogramms. Es wird auf die Studienkonzeption und auf die Hauptstudienfächer eingegangen. Der Schwerpunkt des Studiums am Institut liegt in der formalen und inhaltlichen Interpretation der Quellen unter Berücksichtigung der Verwaltungsgeschichte. Eben darin liegt seine Bedeutung für die Ausbildung von Archivisten. Der Beitrag bringt am Ende ein Verzeichnis der Historiker aus dem heutigen Slowenien, die sich an diesem Institut fortgebildet haben.

ŠOLSKA KRONIKA

Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva: Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU

je začel v letu 1994 izdajati zbirko znanstvenega tiska ZRC. Predstavljamo Vam prve štiri knjige, ki so izšle konec preteklega leta.

Dušan Kos, MED GRADOM IN MESTOM: Odnos kranjskega, slovenještarskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja, Lj. 1994, 20,8 x 29,5 cm, 226 str.

Delo obravnava nekatere elemente iz življenja srednjeveškega plemstva v luči bivališč, ki so že na zunaj odsevala plemenitost (grad, dvor, stolp, mestna gosposka hiša). S pomočjo številnih pisnih virov in umetnostnozgodovinskih sodb avtor analizira več kot 170 slovenskih gradov in 13 mest oz. trgov, predvsem z ozirom na njihove lastnike, prebivalce in uslužbenke. Poudarjeno ga zanima povezava med socialnim statusom posameznika in njegovim gradom. V delu knjige, kjer obravnava gradove, je moč najti odgovore na vprašanja o njihovem nastanku na Slovenskem, o knežji in rodbinski politiki do posedovanja in "zbiranja" gradov, o pravnih vidikih gradov, o gradu kot točki družabnega življenja plemstva, o upravi gradov ter o gradu kot objektu kapitala oz. o poslovanju z njim. V delu, ki se nanaša na mesta, pa analizira in vrednoti nastanek ter vlogo tistega dela plemstva, ki si je za sedež in bivališče izbralo mestno naselbino.

Eva Holz, RAZVOJ CESTNEGA OMREŽJA NA SLOVENSKEM OB KONCU 18. IN V 19. STOLETJU. Ljubljana 1994, 20,8 x 29,5 cm, 159 str.

Knjiga govori o gradnji cestnega omrežja v času, ko se je krepil pomen dobrih cestnih povezav v habsburški monarhiji, predvsem do pristanišča v Trstu. Ceste so tedaj pomenile živčni sistem države. Vzdrževanje dokaj dobro razpredenega cestnega omrežja je bilo zahtevna naloga, saj je denarja za ceste tudi tedaj vedno primanjkovalo. Država si ga je skušala zagotoviti s pobiranjem mitnine in tudi tako, da so določene cestne odseke dajali v zakup. V 19. stoletju so si občine skušale pomagati z "nakladdo" na neposredne cesarske davke. Furmane, kočijaže in potnike, ki so potovali v poštinih kočijah, pa je zanimalo predvsem troje - smer, ki jih bo najhitreje pripeljala do cilja, kako dobra je cesta in varnost na njej, kajti znano je bilo, da so ob koncu 18. stoletja in še tudi v začetku 19. po naših cestah gospodarili cestni razbojniki.

Dušan Kos, IMAGO IUSTITIAE: Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku, Ljubljana 1994, 12,5 x 19 cm, 142 str.

Knjiga obravnava načine in sredstva poravnavanja sporov, ki jih je uporabljalo plemstvo na Slovenskem v obdobju približno med letoma 1200 in 1400. Spori so se reševali na hierarhičnih cerkvenih, vazalskih, deželskih in deželnih sodiščih, pa tudi pred deželnim knezom in njegovimi osebnimi pooblaščenci. Posebno priljubljeno je bilo sojenje s pomočjo "prijateljskih poravnalcev in razsojevalcev". Posebna oblika so bila nasilna pravna sredstva, ki so po zelo natančnih pravilih dovoljevala plenjenje, požiganje, ugrabljanje in celo ubijanje, če drugače ni bilo mogoče priti do sporazumne rešitve. Knjiga temelji na številnih pisnih virih (listinah) in je polna pikantnih in drugih zanimivih, resničnih in tragičnih primerov.

Historični seminar, POT NA GRMADO. Uredil Oto Luthar, Ljubljana 1994, 12,5 x 19 cm, 327 str.

Knjiga je zbornik izbranih besedil domačih in tujih avtorjev, ki so se v preteklih dveh letih udeleževali srečanj Historičnega seminarja, ki je potekal v organizaciji ZRC SAZU. Zbornik najbolj zgovorno predstavlja njegova vsebina: O. Luthar: *Leopold, Leopold* – P. Burke: *Cultural History and Total History* – N. Pagon: *Med malimi zgodbami* – M. Mitterauer: *Historische Anthropologie* – O. Janša Zorn: *Hormayrov Archiv in zgodovina slovenskih dežel* – T. Mastnak: *Od svetega miru do svete vojne* – E. Holz: *Ljudje in cesta* – A. Studen: *"Ženska naj se drži kuhalnice"* – J. Cole: *"There are only good mothers..."* – D. Mihelič: *Loterija skozi stoletja* – S. Granda: *Podpisovanje peticije za Zedinjeno Slovenijo 1848* – V. Rajšp: *Čarovniški procesi v vsakdanjem življenju* – R. Jessen: *Die DDR-Gesellschaft zwischen diktatorischer Konstruktion und sozialer Autonomie* – R. Sieder: *Die Ordnung des Hauses und die Liebe des Jungen*.

Knjige lahko kupite in naročite v knjigarnah DZS, ki distribuira izdaje Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, izjemoma pa jih lahko naročite tudi v Referatu za tisk ZRC SAZU, Gosposka ulica 13 (tel. 061 12 56 068, fax: 061 12 55 253) pri Alenki Koren, kjer boste dobili tudi informacije o drugih izdajah ZRC SAZU.